JURGIS PABRĖŽA

Švietėjiško darbo motyvai ir sąlygos

Jurgis Pabrėža (gimė 1771 01 15 Večių kaime (Lenkimų parapija, Kretingos apskritis), mirė 1849 10 30 Kretingoje). Vienas iškiliausių XIX a. pirmos pusės Žemaitijos mokslininkų, švietėjų. Jis buvo kunigas, pranciškonas, botanikas, pirmasis Lietuvos floros tyrinėtojas.

Daugelį metų įvairiapusę Jurgio Pabrėžos veiklą tyrinėjo buvusi Lietuvos istorijos instituto darbuotoja dr. Laimutė Gylienė. Prieš porą metų, bendradarbiaudama su mūsų žurnalo redakcija, mokslininkė savo tyrinėjimus susistemino. Išėjo gana nemaža studija – „Švietimo epochos atspindžiai Jurgio Pabrėžos raštuose". Skaitytojams siūlome spaudai jau parengto leidinio skyriaus „Švietėjiško darbo motyvai ir sąlygos" fragmentą.

LAIMA GYLIENĖ

Paminklas Jurgiui Pabrėžai Kretingoje. Dailininkas A. Bosas. D. Mukienės nuotr.

XVIII-XIX a. sandūroje gamtos mokslų raidai didelę įtaką padarė fiziografinės idėjos. Gamta tapo tarsi epogėjumi, apie kurį sukosi visa mokslinė ir ūkinė veikla. Svarbiausiu dalyku buvo laikoma savo krašto gamtos turtų pažinimas, turėjęs atverti kelius naujų, nepanaudotų išteklių gavimui ir jų panaudojimui ūkiniams reikalams, maistinėms ir vaistinėms žaliavoms pagausinti. Taigi materialūs žmogaus poreikiai lėmė tyrimų kryptis. Pažinimo utilitarizmo koncepcija gimė tada, kai pagrindine mokslo funkcija tapo visuomenei atnešama jo nauda.

Iš gamtinių išteklių pirmiausia susidomėta augalais. Tuo nereikėtų stebėtis, nes augalo vaidmuo žmogaus gyvenime didžiulis. Jis yra dalis natūralios aplinkos, kuria žmogus įvairiais būdais naudojosi visais laikais. Nuo 18 a. vidurio susidomėjimas augalijos tyrimais ypač išaugo. Tam turėjo įtakos didieji geografiniai atradimai ir kolonijinė ekspansija. Tai padarė poveikį tam, kad Europos botanikams atsivėrė nežinomi ir egzotiški kraštai, kur flora buvo labai mažai ištirta. Ši problema buvo labai aktuali ir Rusijos imperijai, užkariavusiai didžiules teritorijas – 18 a. pabaigoje ji įsitvirtina Baltarusijoje, Pabaltijyje, Kryme, Besarabijoje. XIX a. pradžioje užkariauja Gruziją, Abchaziją, Šiaurinę Azerbaidžano dalį, Armėniją, o 1846 m. baigia Kazachstano užkariavimą. Nors Vakarų Sibiras, Užuralė buvo anksčiau kolonizuoti, tačiau gamtos ištekliai ir ten buvo mažai ištirti. Todėl gamtinių išteklių tyrimas buvo vienas svarbiausių Rusijos gamtininkų uždavinių, iškeltų į valstybinį lygį. Įdomu tai, kad augalijos tyrimuose, be mokslininkų profesionalų, Rusijoje labai aktyviai dalyvavo ir neprofesionalai – gydytojai, miškininkai, keliautojai ir kt.

Rusijos valdžios užmojis ištirti užkariautų teritorijų gamtos išteklius paliko pėdsaką ir Lietuvoje. 1816 m. žurnale „Dziennik Wilenski" buvo pradėtos spausdinti instrukcijos, nurodančios, kaip atlikti įvairių gamtinių išteklių tyrimus.

Valdžios nurodymu šias instrukcijas parengė Komitetas moksliniams stebėjimams atlikti, kuris buvo įkurtas prie Vilniaus Universiteto. Instrukcijose rašoma, kad kiekvienam apsišvietusiam žmogui turi rūpėti krašto ekonomika ir jos perspektyvos, todėl jie (visų pirma gimnazijų ir mokyklų mokytojai ir mokiniai) turį įsijungti į gamtinių išteklių tyrimą.

Instrukcijose, skirtose botanikos tyrimams, svarbiausiu šios akcijos motyvu nurodyta būtinybė ištirti visos Rusijos florą, apimant visoje jos teritorijoje natūraliai augančius augalus.

Botanikos mylėtojai buvo raginami tirti savo apylinkių florą, aprašyti retus, nežinomus bei neteisingai apibūdintus augalus, ieškoti tokių augalų, kurie galėtų pakeisti iš užsienio įvežamus medicinoje ir amatuose taikomus augalus. Prašoma būtinai nurodyti augalo radimvietę, jo ekonominį pritaikymą, liaudišką pavadinimą. Duodami konkretūs patarimai, kaip augalus rinkti ir herbarizuoti.

Atrodo, kad J. Pabrėža į gamtamokslinę veiklą įsitraukė taip pat dėl utilitarinių paskatų. Jis troško pasitarnauti visuomenei. Viename savo laiškų Johanui Fridrichui Volfganguii (1776-1859) jis rašo, kad dirbant kunigu jam teko dažnai važinėti pas ligonius, negaunančius jokios medicininės pagalbos, nes gydytojų Žemaitijoje tuo metu buvo labai mažai. Tų žmonių kančios sukrėtė jį ir jis pasiryžo kaip nors jiems padėti. Prieinamiausia gydymo priemone tuo metu buvo vaistažolės, bet jis nemokėjo jų išskirti iš visų kitų augalų. Dėl to pradėjo rinkti viską iš eilės ir, įsigijęs Krystupo Kluko knygą „Dykcycnarz roslin" ir Stanislovo Bonifaco Jundzilo (1761-1847), bandė rastus augalus apibūdinti, susipažinti su jų savybėmis. Ėmėsi studijuoti ir medicinos veikalus, nes pradedant gydyti reikėjo žinoti, kaip koks susirgimas pasireiškia. Pirmasis jo studijuotas medicinos veikalas buvo A. Stoerko „Medycna systematyczno-praktyczna".

J. Pabrėža darbo ėmėsi norėdamas padėti kenčiančiam žmogui. Vėlesniam jo darbui – eigai ir krypčiai – tikriausiai įtakos turėjo tiek žurnale „Dziennik Wilenski" paskelbta instrukcija, tiek ir jo asmeniniai ryšiai su J. Volfgangu ir Juozapu Jundzilu (1794-1877).

Apie galimą instrukcijos poveikį liudijo tai, kad J. Pabrėžos botaninio darbo pobūdis gerai atitiko instrukcijoje keliamus reikalavimus. Tais pačiais 1816 m. J. Pabrėža įstojo į Kretingos vienuolyną, susitaręs su jo vadovybe, kad jam bus leista dirbti mokslinį darbą. Tiesą sakant ir čia jis buvo labai užimtas: 1817-1821 m. dirbo mokytoju Kretingoje, o nuo 1821 m. iki 1831 m. buvo tikrasis vienuolyno pamokslininkas. Jau būdamas vienuolyne mokė vaikus katekizmo, klausė išpažinčių, ligonius aprūpindavo šv. sakramentais. Priiminėdavo ligonius, kasdien po kelias valandas medituodavo.

ŽEMAIČIŲ ŽEMĖ.-2001, Nr. 3, p. 14

Jo rankraščių datos rodo, kad moksliniam darbui jis galėjo rimčiau atsidėti tik tada, kai nebedirbo mokykloje, t. y. po 1821 m. Tais metais jis susitiko su J. Jundzilu, kuris keliavo po Žemaitiją rinkdamas augalus. Dar po trijų metų užsimezgė J. Pabrėžos ryšiai su J. Volfgangu, kuris garsėjo kaip floristinių tyrimų organizatorius. Užsibrėžęs aprašyti visą regiono florą, J. Volfgangas specialiai ieškojo bendradarbių, kurie, jam vadovaujant, rinktų herbarinę medžiagą, kolekcionuotų augalus tose apylinkėse, kuriose gyveno. Šis darbas jam neblogai sekėsi – su juo bendradarbiaudavo daug jo studentų ir jau dirbančių vaistininkų: Jonas Vildego (Wildego), Antonis Metceris (Mettcer), Adolfas Bielavskis, Petras Vagneris, Stanislovas Gorskis, Karolis Leinardas, Jonas Piperis, Karolis Kuchenbekeris ir kt. J. Volfgangas palaikė ryšius ir su kunigu J. Fedorovičiumi, gyvenusiu ir dirbusiu botaninį darbą Ilūkštoje. Nėra abejonių, kad jis buvo suinteresuotas turėti bendradarbį Žemaitijoje. 1824 m. J. Volfgangas parašė J. Pabrėžai laišką prašydamas atsiųsti surinktą herbarą tam, kad jį būtų galima panaudoti rengiant V. Beserio veikalą. J. Pabrėža mandagiai atsisakė išsiųsti herbarą. Labai įdomu kodėl? Galbūt jam nesinorėjo, kad jo darbo vaisiais naudotųsi kiti, ir šmėkštelėjo mintis, kad jis pats galėtų parašyti atskirą veikalą, skirtą Žemaitijos florai? Iš J. Pabrėžos atsakymo galima suprasti, kad J. Volfgangas norėjo, kad J. Pabrėža surinktų visų Žemaitijos augalų herbarą. Dėl to pastarasis atsakė, kad profesorius, su keliasdešimčia studentų išėjęs į ekskursiją, galėtų per vieną dieną surinkti daugiau, negu jis vienas per visą mėnesį.

Taigi J. Volfgangui nepavyko padaryti atkaklaus žemaičio tik savo pagalbininku, renkančiu provincijoje jam augalus. Galbūt dėl to kuriam laikui nutrūko jų susirašinėjimas, kuris atsinaujino tik po ketverių metų – dabar jau kaip lygiaverčių vienas kitam talkinančių tyrinėtojų.

Konkrečiu pavyzdžiu J. Pabrėžai galėjo būti K. Klukas (1793-1796), kurio botanikos veikalai užėmė svarbią vietą jo bibliotekoje. Jų bibliografijos daug kuo panašios. K. Klukas taip pat buvo kuklus savamokslis dvasiškis, tačiau labai daug nuveikęs kaip švietėjas. Jis išleido net 13 tomų veikalų, kurių didžioji dalis iš botanikos ir jos praktinio pritaikymo. Jis taip pat garsėjo pamokslais. Kelią į pažangą matė metodų tobulinime, krašto gamtos turtų panaudojime, visų visuomenės sluoksnių, ypač valstiečių, slegiamų feodalinės santvarkos ir nežinojimo, švietime. Jis pirmasis lenkų literatūroje išdėstė augalų morfologiją, anatomiją ir fiziologiją, daug nuveikė kurdamas gamtamokslinės literatūros terminus. Buvo populiarus ne tik Lenkijoje. Lietuvoje buvo gyvas priežodis, kad tas negali būti geras gaspadorius, kas neturi K. Kluko veikalų.

Kluko pavyzdys galėjo padrąsinti J. Pabrėžą, kad ir neturint aukštojo gamtamokslinio išsilavinimo, rašyti veikalus iš šios srities ir šviesti liaudį. Tuo labiau, kad lietuviškos švietėjiškos literatūros leidyba buvo nepalyginamai blogesnėje padėtyje negu lenkiškos, rusiškos, net latviškos ir estiškos. Tik į J. Pabrėžos gyvenimo pabaigą pradeda pasirodyti Simono Daukanto parengtos populiarios knygelės praktiniais žemės ūkio klausimais – apie apynių, tabako, sodų, pašarinių žolių auginimą, o 1846 m. Laurynas Ivinskis pradeda leisti pirmąjį lietuvišką kalendorių „Metų skaitlius ūkiniškas“, kurio tiražas – 8 tūkst. egz. Latviai tuo metu jau turėjo keletą laikraščių, o liaudžiai skirti kalendoriai ėjo net 60 tūkst. egz. tiražu.

Ne visi suprato ir rėmė J. Pabrėžos švietėjišką veiklą. Savo veikalo „Botanika arba Taislius Auguminis" pratarmėje jis skundžiasi, kad jam reikėjo dar kai kurių asmenų užgauliojimus iškentėti, lyg būtų dirbęs niekam nereikalingą darbą, nes, anot užgauliojimų, kiekvienas, besidomintis tais dalykais (t. y. botanika), gali pasiskaityti lenkiškose knygose. Laimė, tokių žmonių buvo nedaug. Daugiau buvo tokių, kurie stengėsi jam padėti.

Darbo sąlygos nebuvo lengvos. Jau minėjome, kad net persikėlęs jis buvo labai užimtas. Nežiūrint to, 1821-1834 m. jis parašė geografijos vadovėlį, parengė lotyniškai-žemaitišką botanikos žodyną, kuriame buvo 860 augalų vardų, kurį vėliau išplėtė iki 1400 vardų, lenkų, lotynų ir žemaičių kalbomis įvardino visus augalus, buvusius jų herbare, sudarė lietuviškai-lenkišką augalų morfologijos terminų žodyną. Kad galėtų rimtai dirbti, jam labai trūko literatūros.

K. Kontak knygoje apie bernardinų vienuolynus Lenkijoje rašo, kad bernardinų vienuolynai negarsėjo atsidavimu pasaulietiniams mokslams. Jų vienuolyne nebuvo daug gamtamokslinės tematikos knygų. Didžiąją knygų dalį sudarė religinio turinio knygos, daugumoje lotyniškos. Kretingos vienuolyno bibliotekos 1827 ir 1838 m. knygų sąrašai rodo, kad iš 357 rūšių knygų 214 buvo religinio turinio, 33 – teisės (daugiausia bažnytinės) temomis, 5 žodynai, 34 istorijos (tarp jų ir leidiniai bažnyčios istorijos tema), 15 – apie oratorinį meną, 11 – įvairaus turinio graikiškų knygų, 6 – vokiškos religinio turinio knygos, 12 – senosios filosofijos, logikos ir 4 – medicinos temomis. 1838 m. Kretingos vienuolyno vizitacijos metu pateiktas knygų sąrašas buvo sudarytas 1788 m. (taip nurodyta sąrašo pabaigoje), pridedant, kad jokio kito sąrašo nėra. Išeitų, kad per tą laiką vienuolyno biblioteka nepasipildė naujomis knygomis. Tiksliau apibūdinti vienuolyno bibliotekoje buvusias knygas labai sunku, nes sąrašas sudarytas nerūpestingai, nenurodant leidinio išleidimo vietos, o svarbiausia, – metų. Detaliau patyrinėjus, kokios buvo, pavyzdžiui, tos keturios knygos medicinos klausimais, paaiškėjo, kad tai pasenę, didelės mokslinės vertės neturintys leidiniai. Apie nerūpestingą elgesį su knygomis liudija tai, kad, J. Pabrėžai mirus, daug rankraščių prarasta.

Dėl tokios padėties J. Pabrėžai pačiam teko pasirūpinti visa reikalinga literatūra. 1828 m. gruodžio 4 d. laiške J. Volfgangui rašo, kad jam labai reikia penkiatomio Šprengelio veikalo „Systema vegetabilum", apie kurį sužinojęs iš J. Fedorovičiaus laiško Sergelevičiui, M. Bluffo ir C. Fingerung knygos „Compendium Flore germania", Štendelio „Nomenclator Botanicus". Prašo atsiųsti šias knygas. Jos privalančios būti lotyniškos, nes vokiečių kalbos jis nemoka.

Iš šių knygų J. Volfgangas atsiuntė tik M. Bluffo ir C. Fingerung „Compendium Florae germaniae (1825), pridėdamas dar V. S. Besserio „Enume ratio Plantarum hucus que in Volhynia Podolia, Gubernia Kijonensi etc. collectarum (1822) ir J. P. Vancherio „Monografija skrzypow" (1826), išverstą į prancūzų kalbą J. Volfgango dukters Aleksandros. Atrodo, kad 1829 m. J. Pabrėžos susirašinėjimas su J. Volfgangu nutrūko arba neišliko to meto jų laiškai.

(...)

Danutės Mukienės nuotr.

J. Pabrėžos kapas Kretingos senosiose kapinėse

ŽEMAIČIŲ ŽEMĖ.-2001, Nr.3, p. 15